

Život a dielo Juraja Križanića

Mária Tarabová

Spisovatelia a učenci juhoslovanskej oblasti oddávna vynikali živým slovanským vedomím. Ale u žiadneho juhoslovanského spisovateľa staršieho obdobia sa nejavila idea slovanského vedomia tak výrazne ako u Juraja Križanića.

Juraj Križanić¹ sa narodil v roku 1617, 1618 alebo dokonca 1619² v Obrhu (blízko Podgorica) neďaleko mesta Ozalj, v oblasti Hornej Kupy, v centrálnom Chorvátsku, v tom období súčasť Habsburskej monarchie, kam sa po tureckom obsadení utiahol staré chorvátske a srbské zemanstvo.³ Pochádzal zo starej šľachtickej chorvátskej rodiny, ktorá sa spomínala už v 13. storočí. V 17. storočí bola táto rodina pomerne chudobná ako väčšina šľachtických rodín v Chorvátsku.⁴

Od roku 1629 do roku 1635 navštevoval jezuitské gymnázium v Záhrebe alebo Ljubljani.⁵ Na základe odporúčenia svojho opatrovníka Burkhardta Hizinga sa 19. januára 1635 stal žiakom ústavu „Ferdinandeum“ v Štajerskom Hradci.⁶ Okrem toho navštevoval prednášky z filozofie na mestskej jezuitskej akadémii, kde mu bol 5. augusta 1638 udelený

¹ Priezvisko Juraja Križanića sa uvádzalo vo viacerých verziách: chorvátsky – Krisanich, Krisanych, Krisanith, Crisanich; latinsky – Crisanius, Chrisanius a Crisianus. Od latinskej verzie pochádzala talianska verzia Crisano a ruska verzia Križanišč. GOLUB, Ivan. *Biografška pozadina Križanićevih djela. In Život i djelo Jurja Križanića*. Záhreb : Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, 1974, s. 35.

² Križanićov presný dátum narodenia nie je nikde v prameňoch doložený. K uvedenému dátumu sa došlo na základe údajov z obdobia jeho pôsobenia. Bližšie pozri KVAPIL, Miroslav. *Jurij Križanić*. In *Slávia*, 26, 1957, s. 542; PŘÍHODA, Marek. *Juraj Križanić v Rusku*. In *Slovanské historické štúdie*, 30, 2005, s. 21; KUČEROVÁ, Kvetoslava. *Juraj Križanić a idea slovanskej jednoty. K otázke vzniku národného vedomia u Slovanov*. In *Slovanské štúdie*, 1986, s. 16; GOLUB, Ivan: *Križanić*. Záhreb : Kršćanska sadašnjost, 1987, s. 9. S. Radić vychádzal z toho, že Križanić vo svojom diele „*O božej prozreteľnosti*“ naznačil, že mal v čase jeho písania 49 rokov. rovnako to urobil aj Jagić a Kukuljević. RADIĆ, Stjepan. *Nejdokonalejší predstaviteľ slovenské myšlenky*. In *Slovanský prehľad*, 4, 1902, s. 25.; JAGIĆ, Vatroslav. *Život i rad Juraja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*. Zagreb : JAZU, 1917, s. 14; KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Ivan. *Juraj Križanić Nebljuški, hrvatsko-ruski pisac* In *Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII veka*. Knjiga 10, Zagreb : Arkiv za povijestnicu jugoslavensku, 1869, s. 15.

³ Národnosťou bol Chorvát, čo bolo zaznamenané v dokumentácii z čias jeho štúdia v Hradci, kde bol v roku 1635 v zozname štipendistov ústavu „Ferdinandeum“ zapísaný ako „Croata Ozalliensis“ a v promočnej knihe študentov menovaných na akadémii v obore filozofia na Hradci v roku 1637 a v roku 1638 zapísaný ako „Georgius Krisanich. Croata Obarhiensis Nobilis“. Napriek tomu vznikali polemiky o jeho národnosti, pretože v roku 1659 bol zapísaný na ministerstve zahraničných vecí v Moskve ako „Serbenin Jurij Ivanov syn Biliša“. Bližšie pozri KRIŽANIĆ, Juraj. *Politika*. Preložili Mate Malinar a Radomir Venturin. Záhreb : Golden marketing, 1997, s. 11.

⁴ Na rozdiel od južných Križanićovcov sa nazývali Nebljuškými (od Nebljuchy). KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, ref. 2, s. 12. Radić nazýva Križanića „Juraj Križanić Nebljuskij, s prezývku Javkanica“ – od slovesa javkati v tzv. kajkavskom nárečí, v spisovnej reči jaukati: RADIĆ, ref. 2, s. 24.

⁵ „V literatúre dlho prevládala mienka, že Križanić bol žiakom jezuitského gymnázia v Záhrebe. Zmenu priniesol záznam objavený Janezom Peršičom svedčiaci o tom, že Križanić bol v roku 1631 žiakom jezuitského gymnázia v Ljubljani.“ PŘÍHODA, ref. 2, s. 21. Bližšie pozri PERŠIČ, Janez. *Juraj Križanić - dak ljubljanske isusovačke gimnazije*. In *Historijski zbornik*, 37-38, 1974-1975, s. 521-523.; GOLUB, ref. 2, s. 9.

⁶ PŘÍHODA, ref. 2, s. 21.

titul magistra filozofie.⁷ V tomto istom roku odišiel na Ilýrsko-uhorský ústav do Bologne, kde študoval teológiu a právo. Okrem toho sa tu zaoberal viacerými jazykmi, medzi nimi aj slovanským bohoslužobným jazykom a tiež svojim rodným chorváckym jazykom, jeho opravami a očistením. Zvlášť sa zaujímal o úniu latinskej a gréckej cirkvi, a tým aj o cirkevné zjednotenie Slovanov.⁸ Po opustení Bologne prišiel na konci roku 1640 do Ríma, kde sa chcel naučiť po grécky, zoznámiť sa s východnou teológiou a kultúrou na Gréckom ústave (Collegium Graecum) svätého Athanasia, aby mohol lepšie riešiť cirkevný rozkol medzi gréckou a latinskou cirkvou.⁹

Prvý pobyt v Ríme (1640 – 1642) – čo predchádzalo ceste do Ruska

V tomto čase bol Rím strediskom južných Slovanov, najvzdelanejších ľudí z Chorvátska, Dalmácie a Bosny. Križanič sa počas svojho pobytu v Ríme zoznámil s ruskými unistickými kňazmi, ktorí v tom čase spolu s Chorvátom Levakovičom „opravili“ slovanský jazyk v chorvátskoglagolských cirkevných knihách, t.j. prerobili ho na ruský. To malo veľký vplyv na Križaniča, ktorý sa horlivo zaoberal slovanským cirkevným jazykom, ktorý nazýval ruským, pomýšľajúc na jeho „opravenie“ podľa vlastnej normy.¹⁰

V Ríme sa navyše u Križaniča k tomuto záujmu o jazyk a k úsiliu o cirkevné zjednotenie Slovanov pridala myšlienka odísť pôsobiť priamo do Ruska. Krátko po svojom prijatí na Grécky ústav v roku 1641 napísal spis Francescovi Ingoliovovi¹¹, sekretárovi Kongregácie pre šírenie viery, ktorý sám nazval *Nota*.¹² Spresnil a vysvetlil v ňom svoje zámery ohľadom budúcej činnosti v Moskve. Objavil sa tu aj nový moment – snaha

⁷ JAGIČ, ref. 2, s. 16.

⁸ „V Bologniu sa zoznámil so spisom „*Commentarii de rebus Moscovitibus*“ od Antonia Possevina, pápežského vyslanca, ktorý bol v rokoch 1581-1582 na dvore ruského cára Ivana Hrozného. V tomto diele sa dočítal ako veľa Slovanov je oddelených od rímskej cirkvi. Na mladého Križaniča to malo mimoriadny vplyv a inšpirovalo ho k činnosti na prekonanie cirkevnej schizmy medzi východnou a západnou cirkvou.“ PŘÍHODA ref. 2, s. 21.

⁹ „Križanič píše svojmu krajanovi Rafaelovi Levakovičovi v roku 1647: „Mal som vždy pranie pracovať na pestovaní jazyka. Keď som potom čítal komentáre o moskovských záležitostiach Antonia Possevina, okamžite som pochopil, že je veľké množstvo našich národov otrávených rozkolom. Zameral som sa nielen na prácu okolo jazyka, ale zároveň i na odstránenie rozkolu. Preto som odišiel do Ríma a nastúpil som na Grécky ústav.“ GOLUB, ref. 2, s. 11; BELOKUROV, Sergej Alexejevič. *Juraj Križanič v Rossii. Iz duhovnoj žizni moskovskogo obščerstve v XVII v.* Moskva, 1902, Priloženija, s. 143-144.

¹⁰ PERWOLF, Josef. *Juraj Križanič, patriarcha slavistiky.* In *Slovanský přehled*, 5, 1886, č. 1, s. 5.

¹¹ Francesco Ingoli, prvý sekretár Kongregácie pre šírenie viery založenej v roku 1622, v tejto funkcii pôsobil až do svojej smrti v roku 1649.

¹² Marek Příhoda vo svojej štúdii *Juraj Križanič v Rusku* uvádza, že znenie spisu možno nájsť: *Zapiska Jurija Križaniča o misii v Moskvu.* 1641 g. Moskva 1901; KADIČ, Ante. *Križanič's Memorandum.* In *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas*, 3, 1964, s. 331-349; GOLUB, Ivan. *Juraj Križanič prorok mesijanizma kulture. Križaničevo očitovanje „O misiji u Moskoviji – della missione in Moscovia“.* In *Bogoslovskaja smotra*, 66, 1996, 1, s. 57-87.

o oslobodenie zadunajských Slovanov (Zadunajcov) od Turkov s pomocou Ruska.¹³ Križanić podľa vlastných slov chcel misionársky pôsobiť nie medzi prostým ľudom, ale priamo na cárskom dvore. Predpokladal, že počas niekoľkých rokov si získa dôveru cára a až potom uskutoční svoj hlavný zámer – získa ruského vládcu na boj proti Turkom. Chcel cára presvedčiť, aby vstúpil spolu s katolíckymi vládcami do protiosmanskej ligy.¹⁴ K jej vytvoreniu bolo však potrebné najskôr prekonať cirkevnú schizmu medzi pravoslávny Ruskom a rímskou cirkvou – dospieť k unionizmu.¹⁵ Pokiaľ cár vyťahne do boja, Križanić tvrdil, že spolu s Grékmi proti Turkom povstanú i porobení Slovania a to z lásky k vládcovi spoločného jazyka a národa, z čoho je zrejmé, že Križanić chápal Slovanov ako jeden etnický a jazykový celok. Vzorom pre neho bol zrejme Alexander Kumulovič¹⁶, ktorý bol pápežom Klementom VIII.¹⁷ poslaný k moskovskému kniežaťu a k ďalším vládarom v záležitostiach katolíckej viery a uzatvorenia spojenectva proti Turkom.¹⁸

Popri svojich politických cieľoch Križanić v spise Kongregácii hovoril aj o svojom postoji k Rusku v cirkevnej otázke.¹⁹ Cestu k prekonaniu schizmy videl vo vzdelávaní obyvateľov Ruska. Podrobne hovoril o svojom budúcom pôsobení na tomto poli – chcel pracovať na oprave prekladov svätých kníh a to tak, že o nich napíše komentár. Okrem toho chcel v Moskve sám preložiť knihy z oblasti histórie, humanitných vied, umenia a politiky.²⁰

¹³ JAGIĆ, Vatroslav. *Ocjena životopisa Križanićeva koji pisao P. Bezsonov. Štampano iz 18. knjige.* Zagreb: JAZU, 1872, s. 37, 39.

¹⁴ Snahy o vytvorení protiosmanskej ligy podobného charakteru prebiehali už aj v 16. storočí. Bližšie pozri PROCHÁDZKA, Josef. *Předpoklady k utvoření koalice císaře a papeže s východní Evropou na konci 16. století.* In *Slovanský přehled*, 1987, č. 5, s. 353-366.

¹⁵ Išlo o snahu uskutočniť katolizáciu pravoslávnych slovanských národov, teda dosiahnuť uznanie pápežského úradu u pravoslávnych na Balkáne i v Rusku a zjednotiť sa tak v boji proti Turkom v kresťanskej únii. Slovania tu mali dve zásluhy: boli protiturecký štít Európy a katolícka cirkev by mohla expandovať na Východ. Na Balkáne začal unionizmus v roku 1604, kedy prišli do Dubrovníckej republiky jezuiti a začali tu organizovať hnutie za oslobodenie balkánskych Slovanov. Ku Križanićovmu chápaniu unionizmu pozri bližšie WOLLMAN, Frank. *Některé projevy sounáležitosti a součinnosti slovanské humanisticko – barokního rázu.* In *Slávia*, 26, 1957, s. 91-95; WOLLMAN, Slavomír. *Humanisticko- barokní slavismus. Ideologie a eidologie.* In *Slávia*, 66, 1997, č. 3, s. 301-318.

¹⁶ TRSTENJAK, Tonči. *Aleksandar Komulović kao mogući uzor Jurju Križaniću u Politici i crkvenom jedinstvu.* In: *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683-1983): zbornik radova, II. dio: Povijesni radovi*, uredio dr. Ljubo Boban. Zagreb, 1986. (Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, sv. 4.), s. 285-302.

¹⁷ Klement VIII. (1536 – 1605), vlastným menom Ippolito Aldobrandini, pápež v rokoch 1592 – 1605.

¹⁸ „Kumulovičovi bolo uložené, aby presvedčil ruskú vládu o nevyhnutosti boja proti Turkom. Ruský cár mal poslať vojská do Podolia a odtiaľ cez Moldavsko a Tráciu k Stredozemnému moru. Cár mal byť pre túto ideu získaný vidinou obsadenia Carihradu i bohatou korisťou.“ PROCHÁDZKA, ref. 14, s. 362.

¹⁹ „Ja nepovažujem Moskovčanov za kacírov ani za schizmatikov (lebo ich rozkol nepochádza z pýchy, pravého koreňa rozkolu, ale z neznalosti), skôr ich považujem za kresťanov, ktorí boli kvôli duchovnej prostote uvedení do omylu. A domnievam sa, že obcovať s nimi neznamená kázať im vieru (čo je zámer, na ktorý by som sa nikdy neosmelil), ale skôr znamená viesť ich k cnostiam, k poznaniu, k slobodným umeniam: až (toto) bude zavedené, bude ľahšie vyviesť ich z omylu, čo bude záležitosť iných, plných odhodlania a ducha...“ PRÍHODA, ref. 2, s. 22. Príhoda úryvok cituje zo *Zapiska Jurija Križanića o misii v Moskvu. 1641.*, s. 32.

²⁰ *Tamže*, s. 23.

O vlastnej spisovateľskej činnosti Križanić hovoril v liste záhrebskému biskupovi Benediktovi Vinkovičovi²¹ z 3. apríla 1641. Sťažuje sa tu na niektorých krajanov, ktorí sa hanbia za svoj materský jazyk, a ktorí sa pýšia tým, že už zabudli svoj slovanský jazyk (linguae sloviniae). Zmienil sa tiež, že celú gramatiku a aritmetiku ako dve základné vedy vyložil v bežnom ilýrskom jazyku (ilirico communi sermone) bez toho, aby použil jediné slovo z latinčiny alebo iného jazyka.²²

Návrat späť do Chorvátska

Križanić bol 12. septembra 1642 vysvätený za kňaza a ako doktor teológie („Doctoratus in Sacra Theologia“) sa vrátil domov do Chorvátska. Tu mal podľa rozhodnutia Kongregácie pracovať medzi pravoslávnyim obyvateľstvom v okolí Žumberku²³, aby sa pod vedením záhrebského biskupa pripravil na svoju misiu do Ruska, na ktorú bol vybraný.²⁴ Smrť záhrebského biskupa Vinkoviča v decembri 1642 však nečakane zmenila smer Križanićovho pôsobenia v Chorvátsku. Neodišiel pôsobiť medzi pravoslávnych, ale katolíkov. Stal sa kňazom v meste Nedelišče (1643 – 1644)²⁵ a neskôr vo Varaždine (1645 – 1646)²⁶, kde ho v roku 1646 zastihlo kladné rozhodnutie vo veci odchodu na misiu do Ruska.²⁷

Prvá cesta Križanića do Moskvy (1647) – Križanić ako misionár katolíckej viery

Najprv odišiel do Smolenska²⁸, kde mal byť v službách tunajšieho biskupa Petra Parczewského²⁹ a odtiaľ mal potom pri vhodnej príležitosti odísť priamo do Moskvy.³⁰ S biskupom Parczewskim sa však dostal do konfliktu. Predmetom ich sporu bola literárna a vedecká činnosť, ktorou sa chcel Križanić zaoberať predovšetkým. Parczewski naopak vyžadoval, aby sa Križanić venoval cirkevnému spevu. Križanić oponoval tým, že by bolo

²¹ Benedikt Vinkovič (1581 – 1642), záhrebský biskup, stúpenec protireformácie, propagátor cirkevného zjednotenia vo svojej provincii, podporovateľ umenia. Bližšie pozri GOLUB, ref. 2, s. 13.

²² PŘÍHODA, ref. 2, s. 23; KVAPIL, ref. 2, s. 543.

²³ Žumberk, oblasť na severe Chorvátska pri hraniciach so Slovinskom.

²⁴ PERWOLF, ref. 10, s. 5.

²⁵ GOLUB, ref. 2, s. 15.

²⁶ *Tamže*, s. 16.

²⁷ PŘÍHODA, ref. 2, s. 24.

²⁸ Smolensk bol v čase Križanićovho príchodu v držaní Poľska.

²⁹ Peter Parczewski (asi 1592 – 1658) dosiahol to, aby bolo v Smolensku, v mieste jeho pôsobenia, zriadené popri gréckokatolíckom i latinské biskupstvo. V rokoch 1636-1649 bol prvým smolenským biskupom.

³⁰ „Križanić sa ešte pred príchodom do Smolensku pokúsil odísť do Moskvy z Varšavy, kde sa stretol s ruským diplomatom Gerasimom Dochturovom, ktorého prostredníctvom chcel ponúknuť svoje služby cárovi. Dochturovovi povedal, že ovláda chorvátsky, srbský, kraňský jazyk, učí sa poľský a ukrajinský, ale najviac sa chce naučiť moskovský jazyk. Cárovi môže byť prospešný znalosťou slovanského, latinského, talianskeho a nemeckého jazyka. Zo zmienovaných jazykov by mohol prekladať spisy do moskovského jazyka, písať novú moskovskú históriu a upraviť predošlú, spísať históriu všetkých Slovanov alebo pracovať ako prekladateľ.“ PŘÍHODA, ref. 2, s. 25.

proti vôli Kongregácie, keby sa v Smolensku venoval spevu a neskúmal by staré rukopisy, nepísal nové práce a nepripravoval by sa tak na svoje pôsobenie v Rusku.³¹

Možnosť odísť do Ruska sa Križaničovi naskytla 25. októbra 1647, kedy sa s poľským posolstvom dostal do Moskvy, kde zostal do 19. decembra 1647.³² Tu predložil dva spisy, jeden o slovanskom národe a o oprave slovanského jazyka, druhý o štúdiu gramatiky a ďalších filozofických kníh.³³ Táto jeho misia nemala však veľký úspech. Bezpochyby sa mu v povolání „misionára katolíckej viery“ nedarilo.

Istanbul a druhý pobyt v Ríme (1651 – 1658)

Po návrate z Moskvy cez Poľsko a Viedeň chcel ísť pôsobiť do Ríma. V listoch sekretárovi Kongregácie Ingoliovovi a jeho nástupcovi Massariovi Križanič vyjadril odhodlanie napísať sumu proti pravoslávny, ktorú by potom odniesol do Moskvy alebo do Grécka. K svojmu pobytu v Ríme žiadal o beneficium, chcel napríklad kanonické alebo kaplánske miesto. V tomto istom čase Križanič využil možnosť odísť do Istanbulu³⁴ ako kaplán cisárskeho posolstva a ako osobný tajomník vyslanca Johanna Rudolfa Schmida zum Schwarzenhorna, vynikajúceho znalca tureckého jazyka, kultúry a politiky. Zdržal sa tu od 15. januára do 13. marca 1651. Tu sa zoznámil s prekladateľom Vysokej Porty, astronómom a teológom Nikosiosom Panaiotisom, s ktorým viedol neskôr korešpondenciu.³⁵

Po návrate z Istanbulu odišiel opäť do Ríma, kde dostal miesto ako kaplán pápežskej švajčiarskej gardy a neskôr duchovný v chráme svätého Jeronýma, kde pôsobil do roku 1652.³⁶ V Ríme sa venoval prekladu a kritike Kirillovej knihy³⁷, ktorú získal počas svojho

³¹ Križanič svoje poslanie vyjadril takto: „*Nemám takú zásluhu, aby som sa odvážil dúfať, že sa skrze mňa bude môcť uskutočniť akákoľvek konverzácia v moskovskom národe, ale nepochybujem o tom, že rovnako ako literárnou erudíciou pohanských filozofov v latinskom a gréckom jazyku bola vyšľapaná cesta svätých otcov k rozpravám v otázkach viery, tak by rovnako literárnou erudíciou v našom jazyku, pokiaľ Boží majestáť mňa nehodného, aspoň pre toto vyvolil, mohol byť položený základ konverzácie v onom jazyku.*“ Konkrétne Križanič uviedol, že takmer dokončil traktát, v ňom cárovi radí založiť štúdiu slobodných umení a jeho samého menoval profesorom. PŘÍHODA, ref. 2, s. 24.

³² Križaničovu cestu najprv do Smolenska a potom do Moskvy podrobne opísal Jagić: JAGIĆ, ref. 2, s. 46-109.

³³ BELOKUROV, Sergej Alexejevič. *Jurij Križanič v Rusii. Čtenija v Imperatorskem občestve istorii i drevnostej rossijskih*. 2. vydanie. Moskva, 1907, s. 5; GOLJDBERG, Alexandr Ljavovič. *Juraj Križanič i Rusija*. In *Historijski zbornik*, 21-22, 1968-1969, s. 263.

³⁴ GOLUB, ref. 2, s. 18. Viac pozri GOLUB, Ivan *Juraj Križanič u Carigradu*. In *Historijski zbornik – Šidakov zbornik*, 29-30, 1976-1977, s. 193-202.

³⁵ PŘÍHODA, ref. 2, s. 25. Viac pozri GOLUB, Ivan. *Juraj Križanič i njegovi suvremenici (A. Kircher – J. Caramuel – N. Panajotis – L. Holstenius – V. Spada)*. In *Historijski zbornik*, 27-28 (1974-1975), s. 275-288.

³⁶ JAGIĆ, ref. 2, s. 76-96; GOLUB, Ivan. *J. Križanič i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove*. In *Historijski zbornik*, 21-22, 1968-1969, s. 216n.

³⁷ Vydaná v Moskve v roku 1644.

pobytu v Moskve, a ktorá obsahovala rad obvinení a útokov proti rímskej cirkvi.³⁸ Aktívne sa tiež zúčastňoval intelektuálneho a umeleckého života.³⁹

Druhá cesta do Moskvy (1658 – 1661) – Križanič ako šíriteľ vzdelania a historiograf – vedec v oblasti slovanskej filológie

V roku 1658 sa Križanič rozhodol opustiť svoje rímske záležitosti a odísť opäť do Moskvy.⁴⁰ Ale už nie ako „misionár katolíckej viery“. Vycítil príležitosť realizovať svoje skoršie plány a tak odišiel do Ruska aj bez oficiálneho súhlasu pápeža Alexandra VII.⁴¹ Križaničova cesta viedla cez Viedeň, Ľvov a Nežin.⁴²

Počas pobytu vo Viedni, býval v hostinci, kde bolo ubytované aj ruské posolstvo. Na konci roku 1658 sa pobral cez Uhorsko⁴³ do Ľvova (na Červenú Rus), kde zostal niekoľko mesiacov. Študoval tu Poľsko, jeho jazyk a literatúru. Vo februári 1659 sa vypravil z Ľvova do Nežina, na Ukrajine (Malá Rus). Ukrajina bola vtedy zmietaná kozáckymi vojnami a prikláňala sa na stranu Poľska.⁴⁴ Tu zostal pol roka a dobre tu spoznal ukrajinské pomery. Križanič prísne odsudzoval vtedajšiu nechť Ukrajincov (Malorusov, Čerkasov) voči ruskému cárstvu, povzbudzovanú Poliakmi, vlastným i gréckym duchovenstvom.⁴⁵

³⁸ „...rozšíril a začal ju prekladať a vyvracať všetky významné autority pravoslávnej cirkvi. Toto svoje dielo pomenoval *Bibliotheca Schismaticorum Universa* (Všeobecná knižnica schizmatikov). Mala dva zväzky a obsahovala všetky dovedy vydané knihy schizmatikov.“ PŘÍHODA, ref. 2, s. 26n. Viac pozri GOLUB, Ivan. *Otkriven autograf Križaničeva djela - „Bibliotheca Schismaticorum Universa“*. In *Kolo*, 9, s. 1051-1058.

³⁹ PŘÍHODA, ref. 2, s. 26.

⁴⁰ „Popudom bola kniha o Rusku Adama Olearia *Vehrmerte Neue Beschreibung der Muscovitischen und Persischen Reise* (Schlesswig 1656). Z Oleariovoho cestopisu sa dozvedel, že cár otvoril v Moskve školy vyššieho filozofického vzdelania.“ *Tamže*, s. 27.

⁴¹ „Pápež Alexander VII (1655-1667) nedal súhlas kvôli vojne a nepokojom na Východe.“ *Tamže*, s. 27.

⁴² PŘÍHODA, ref. 2, s. 27; PERWOLF, ref. 10, s. 6; KVAPIL, ref. 2, s. 544.

⁴³ JAGIĆ, ref. 2, s. 103-104.

⁴⁴ V čase Križaničovo príchodu prebiehal neďaleko Nežina pri Konotope boj medzi ruskými oddielmi a kozáckym hajtmanom Ivanom Vyhovským, ktorý bol ukrajinským hajtmanom v rokoch 1657-1659, a ktorý v roku 1658 uzavrel s Poľskom tzv. Hajdusku zmluvu, podľa ktorej sa mala Ukrajina stať autonómnou súčasťou poľského štátu. Bližšie pozri GREKOV, I. – KOROLJUK, V. – MILLER, I.: *Opětné sjednocení Ukrajiny s Ruskem roku 1654*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954, 142 s.

⁴⁵ „Čerkasi [Ukrajinci], nech akokoľvek vyznávali pravoslávnu vieru, majú mravy a obyčaje zvieracie: oni sami si zobrali do hlavy a považujú to za čiru pravdu, že život pod preslávnym ruským cárstvom je život v najhoršom otroctve, zajatí a robote, je horší i ako turecké tyranstvo, horší ako služba faraónovi a egyptská robota. Ale Čerkasi, ak zostanú spojení s Poľskom, budú musieť vždy bojovať s Moskvou, s ruským pravoslávnyim cárstvom jedného rodu i jednej viery, „a to z tej príčiny, nakoľko musia medzi Poliakmi a medzi Moskvou na veky žiť, preto sa nedočakajú stáleho zmierenia a tak naša vojna nikdy nemôže skončiť. Ale tomu Turci, Tatári a Poliáci budú sa tešiť: lebo takýmto spôsobom náš ruský národ celý zahynie, a tým spomínaným nepriateľom padne do otroctva“. Ak budú Čerkasi spojení s Poliakmi, budú navždy pod panstvom poľského kráľa z cudzieho rodu, lebo nijakým spôsobom nie je možné, aby tam v Poľsku kraloval Poliak alebo iný človek nášho slovanského národa.“ PERWOLF, ref. 10, s. 6n. Perwolf vychádza z Križaničových rozpráv *Putno opisanje ot Lewowa do Moskvi, Besida ko Czirkasom wo osobi Czirkasa upisana a Usmotrenie o Carskom Weliczenstwu*. Tieto práce napísal v čase svojho pobytu v Nežine v roku 1659. Sú jedinečným zdrojom poznania Križaničovo vzťahu k Ukrajine. Ďaleko viac než o presné a vyčerpávajúce zápisky tu ide o súbor postrehov a rád, ktoré autor dáva hlavným aktérom dobových udalostí – ukrajinským kozákom, ktorých v diele nazýva „Čerkasi“ a moskovskému

Z Ukrajiny odišiel do Moskvy. Do Moskvy dorazil 17. septembra 1659.⁴⁶ Po desiatich dňoch pobytu sám navrhol cárovi akú prácu by mohol vykonávať: „*Príčiny, z ktorých som ja nezištný sem pod krídla Tvojej milosti žiť prišiel i dielo, ktoré mám na mysli, známe činím Tvojmu Veličenstvu so všetkou pokorou. Najprv, som spozoroval, ešte vo svojej mladosti, že jazyk náš slovanský je inými jazykmi veľmi zle poškvrnený, zmätený, prevrátený a skoro dokonca zahubený. Preto som bol vždy ochotný urobiť tak, aby tento náš jazyk bol akosi vzdelaný a k nejakej dokonalosti privedený...*“.⁴⁷ Križanič, teda chcel pracovať na pestovaní slovanského jazyka spísaním dobrej gramatiky a slovníka a preložením Biblie. Bol pripravený stať sa oficiálnym historiografom a napísať objektívne dejiny Ruska a všetkých Slovanov, byť cárskym knihovníkom a cárovi odporúčať historickú a politickú literatúru, aby tu mohol zhromažďovať vedomosti a zvlášť objasniť nepriateľské zámery cudzincov proti ruskému cárstvu.⁴⁸ Zo všetkých návrhov bol prijatý iba posledný, pretože Križanič bol veľmi vzdelaný a osvietený a nehodil sa do vtedajšieho Ruska, ktoré sa vtedy iba začínalo preberať z dlhovekých duchovných mrákot.⁴⁹

V Moskve sa dostal do kruhov cárskej vlády. Spoznal sa s B. I. Morozovom, F. M. Rtiščevom, s osvietencami S. Polockim a E. Slavineckim, ale aj s „raskolníkmi“ protopopom Avvakumom, F. Trofimovom a inými.⁵⁰ Okrem toho, že spoznal ľudí a život, dostal sa aj k ruskej historickej literatúre.⁵¹

Križaničov druhý moskovský pobyt však netrval dlho. Na začiatku roku 1661 bol z nejasných dôvodov poslaný do vyhnanstva na Sibír, do mesta Tobolsk, kde strávil pätnásť rokov.⁵²

cárovi. Presviedčal obyvateľov Ukrajiny, aby sa pridali na stranu Moskvy a stali sa integrálnou súčasťou ruského štátu. Pozri tiež PRÍHODA, ref. 2, s. 52.

⁴⁶ „V Moskve sa Križanič predstavil sa ako „Jurij Biliš Serbenin z mesta Biháče.“ V pravoslávnom prostredí teda zatajil svoj chorvátsky pôvod i to že je katolíckym kňazom.“ KUČEROVÁ, ref. 2, s. 28. Znenie úradného záznamu zo 17. septembra 1659 o tomto Križaničovom vyhlásení a s jeho vlastným vysvetlením príčin jeho cesty a krátkym životopisom nájdeme v JAGIČ, ref. 2, s. 110-111.

⁴⁷ Prípís Cárovi Alexejovi.

⁴⁸ PERWOLF, ref. 10, s. 8; KVAPIL, ref. 2, s. 545.

⁴⁹ „Križaničovi bolo v Moskve poskytnuté ubytovanie a určený plat s úlohou „zostaviť správny pravopis slovanského jazyka a opraviť gramatiku.“ PRÍHODA, ref. 2, s. 28.

⁵⁰ GOLJDBERG, ref. 33, s. 266n.

⁵¹ Tamže, s. 267.

⁵² „Káral rozličné zlorády vo vtedajšom ruskom spoločenskom, štátnom a cirkevnom živote, káral aj rozličné povery rozšírené na Rusi pod pláštikom viery. Pozerajú na Grékov nie tak zo stanoviska cirkevného, ako skôr národného. Grékov vyhlasoval za nepriateľov Slovanstva a zle na nich vychádzal: to však nemohlo byť po chuti vtedajšej Rusi, ktorá videla v Grékoch a v gréckej cirkvi svojich učiteľov. Taktiež Rusi, pravoslávni i staroobradní, pozerali na Križaniča s podozrievaním a nedôverou, ako na cudzinca hovoriaceho po slovansky, ako „na nekršteného, ale oblievaného latinského kacira“, a samozrejme nechceli ho prijať za svojho učiteľa, oni vôbec nemohli ani porozumieť humánnym myšlienkam osvieteného súkmeňovca, ktorý na každom kroku narážal na mnoho predsudkov vtedajšej Rusi.“ Takúto príčinu udáva Perwolf; Príhoda hovorí, že sám Križanič, keď sa ho niekto neskôr spýtal, prečo sa dostal do nemilosti, odpovedal „pre nejaké hlúpe slovo“.

Sibír – vyhnanstvo (1661 – 1776)

Križanić do Tobolska⁵³ dorazil 8. marca 1661. Počas svojho vyhnanstva tu nadviazal kontakty s niektorými cudzincami, ktorí tu žili a vďaka ktorým sa k nemu dostávali správy z Európy.⁵⁴

Nakoľko vojvodovia v Tobolsku nevedeli, aká práca by bola pre Križanića v súlade s cárskym rozhodnutím⁵⁵ vhodná, spýtali sa jeho samého. Križanić odpovedal, že v Moskve pracoval v Posolskom príkaze⁵⁶ a prekladal grécke a latinské knihy. Tobolskí úradníci sa obrátili na cára s otázkou ohľadom Križanićovho zamestnania a platu, ktorý sa im zdal asi privysoký. Cár potvrdil plat a výber povolania nechal na rozhodnutí miestnych bojarov. Zdá sa, že Križanićovi bola daná sloboda v tom, čím sa bude zaoberať.⁵⁷

Na Sibíri, v Tobolsku Križanić ďalej študoval históriu Slovanov vôbec a ruskú zvlášť. Napísal tu svoje znamenité filologické, historicko-politické, teologicko-polemické diela a to po latinsky alebo v univerzálnom slovanskom „nárečí“, ktoré predtým sám skonštruoval (zmes ruskoslovienskeho a chorvátskeho jazyka) a ktoré bolo zrozumiteľné pre všetkých Slovanov, azbukou (cyrilikou) i abecedou (latinkou).⁵⁸

Päť mesiacov po príchode do Tobolska, 8. augusta 1661 ukončil svoju prácu na slovanskom pravopise „*Objasnénje vivodno o pisme slovenskom*“ (Zdôvodnený výklad slovanského písma). Tvrdil, že slovanské písmo je v zárodku a treba ho pestovať. V tejto súvislosti vystupoval ako obnovovateľ cyriliky. Za najväčších vinníkov nedostatkov v pravopise považoval Grékov a snažil sa dokázať, že rovnako ako v otázkach viery boli Rusom zlými učiteľmi. Tiež sa v tomto diele zmienil, že by chcel v dohľadnom čase vytvoriť všeslovanský slovník a gramatiku.⁵⁹

8. januára 1662 dokončil prepis ruského letopisu, ktorý siahal od najstarších dôb do nástupu patriarchu Nikona⁶⁰ do úradu v roku 1652. Zaoberal sa aj výpiskami

⁵³ Tobolsk bol administratívnym a cirkevným centrom Sibíri.

⁵⁴ PŘÍHODA, ref. 2, s. 28; KVAPIL, ref. 2, s. 546.

⁵⁵ „V dokumentácii sibírskeho príkazu, ktorý obsahuje údaje o vyhnancoch, je uvedené: „na Sibíri do Tobolska poslaný cudzinec Juraj, syn Ivanov, Srb, podľa cárskeho rozhodnutia je mu nariadené pobývať v Tobolsku v cárskech službách, aké sú vhodné, a dávať mu plat 7 a pol rubľa mesačne.“ PŘÍHODA, ref. 2, s. 28.

⁵⁶ Predchodca ruského ministerstva zahraničných vecí.

⁵⁷ PŘÍHODA, ref. 2, s. 29.

⁵⁸ PERWOLF, ref. 10, s. 9.

⁵⁹ „...prajem si a dúfam [] Božou pomocou v krátkej dobe dať svetu Gramatiku a Slovník ...“

⁶⁰ Nikon (1605 – 1681), moskovský patriarcha od roku 1652. V čase, keď zastával úrad došlo k cirkevnej reforme (1655 – 1656) – novej úprave cirkevných kníh a obradov, ktorá vyvolala protest časti ruského duchovenstva – konzervatívnych kruhov „starej viery“. Cirkevný snem v rokoch 1666 – 1667 reformy schválil, ale Nikona zbavil hodnosti. Dôsledkom tejto reformy nastal rozkol v pravoslávnej cirkvi. Bližšie pozri MACUREK, Josef: *Dějiny východních Slovanů I. Do doby Petra Velkého*. Praha: Melantrich, 1947, s. 252n.

z Kromerových poľských dejín, z Baronia a ďalších autorov, čoho výsledkom bolo 293 listov rukopisu, z ktorých sa veľká časť nezachovala.⁶¹

15. apríla 1663 začal prácu na svojom najvýznamnejšom spise *Politika* alebo „*Razgowori ob wladatelistwu*“⁶² (Rozhovory o vládnutí), ktorý je svojou formou rozmanitým súborom štátnických rád, politických prehlásení, dialógov, alegorických rozprávání a historických rozpráv. Dielo sa skladá z troch častí venovaných postupne hospodárskym otázkam, vojenstvu a umeniu vládnuť. Križanić sa tu postavil do úlohy cárovho radcu. Jeho konečným cieľom bolo politické, hospodárske, vojenské i kultúrne povznesenie Ruska, ktoré by potom mohlo pomôcť ostatným slovanským národom obrodíť sa a získať stratenú samostatnosť.

Križanić 7. októbra 1665 napísal predhovor k dielu „*Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*“ (Gramatický výklad ruského jazyka). Išlo o gramatiku všeslovanského jazyka, ktorý podľa autora nemal nahradiť slovanské jazyky, ale byť pre Slovanov „spoločným nárečím“, rovnako ako u Grékov spoločné nárečie (koine dialektos), ktoré existovalo vedľa itackého a dórskeho nárečia. Svoju gramatiku poslal prostredníctvom tobolského protopana Nikifora do Moskvy. O tom ako bol rukopis prijatý a čo sa s ním stalo, nemáme bližšie správy.⁶³

Od 23. mája 1666 do 10. októbra 1667, v čase rusko-poľskej vojny⁶⁴ Križanić pracoval na teologickom a politickom diele „*De Providentia Dei sive de causis victoriarum et cladum, hoc est de prospero et de Infelici statu Reipublicae*“ (O Prozreteľnosti Božej...). Zachovalo sa v dvoch rozličných variantoch. Hovoril tu o príčinách vojenských porážok a víťazstiev. Došiel k vlastnej interpretácii historických udalostí a v ich rámci k príčinám cirkevného rozkolu.⁶⁵

V diele „*Ob svetom krščénju*“ (O svätom krste) sa Križanić snažil presvedčiť ruského cirkevného hodnostára, že je treba skončiť s praxou prekršťovania katolíkov. Dokázal, že v otázke prekršťovania boli Gréci Rusom zlými učiteľmi. Na záver sa snažil obrátiť

⁶¹ PŘÍHODA, ref. 2, s. 29.

⁶² *Politika alebo Razgowori ob wladatelistwu* (spísané v rokoch 1663 – 1664, v latinskom i slovanskom jazyku), *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka* (vyd. v Moskve 1859-1860), *Politika ili razgovori o vladaštvu* (vyd. v Záhrebe, 1947), *Politika* (vyd. v Moskve, 1965), *Politika* (vyd. v Záhrebe, 1997). Keďže je písaná abecedou (latinkou), v Moskve ju považovali za českú, poľskú i uhorskú. Niektoré myšlienky, obsiahnuté v *Politike* sa tiež vyskytujú v inom Križanićovom diele teologicko-politického rázu *De providentia Dei* (spísané v rokoch 1666 – 1667).

⁶³ *Gramatično izkazanje ob Ruskom jeziku popa Jurka Križanića*. Vydal O. Bodjanskij. Moskva, 1859; *Gramatično izkazanje od ruskom jeziku*. Redigoval Josip Hamm. Zahreb, 1984.

⁶⁴ Rusko-poľská vojna (1666 – 1667) skončila mierom, výhodným pre ruský štát, podľa ktorého sa Poľsko muselo vzdať Smolenska a Ukrajiny. Bližšie pozri MACUREK, ref. 60, s. 245.

⁶⁵ PŘÍHODA, ref. 2, s. 33-35.

pozornosť adresátov na svoju situáciu a dosiahnuť svoje oslobodenie z vyhnanstva, ktoré bolo zrejme podmienené novým krstom.⁶⁶

Situácia Ruska v rokoch 1672 – 1674 inšpirovala Križanića k napísaniu diela „*Tolkovanije istoričeskich proročestv*“ (Výklad historických proroctiev)⁶⁷ z roku 1674. Podľa Križanića nastal vhodný okamih odstrániť prekážky a uskutočniť cirkevnú jednotu. Snažil sa dokázať, že existuje súlad v učení latinských a gréckych cirkevných otcov a preto nič nestojí v ceste cirkevnému zmiereniu. Cirkevná schizma je podľa Križanića prapríčinou všetkých politických rán, ktoré dopadajú na Rusko zvnútra i zvonka.⁶⁸ Dielo zostalo nedokončené.

V roku 1675 Križanić poslal do Moskvy rozpravu „*O kitajskom torgu*“ (O čínskom obchode), ktorá možno prispela k tomu, že bolo z Moskvy do Číny vypravené posolstvo na čele s Nikolou Spafariom.⁶⁹ Cesta posolstva viedla cez Tobolsk, kam dorazilo 30. marca 1675. Tu pre nich Križanić z holandčiny do latinčiny preložil knihu o posolstve Petra van Horna (1666 – 1668). Rovnako dal prepísať svoj spis o Číne, skompilovaný z rôznych rozprávání a doplnený o rôzne úvahy. Na Spafariovu prosbu Križanić zostavil rozpravu o sibírskych cestách.⁷⁰

V roku 1675 Križanić v reakcii na list vzbúrených pravoslávnych mníchov zo Soloveckého kláštora namierený proti cirkevným reformám napísal pozoruhodné dielo „*Obličenje na solovečskuju čelobitnu*“ (Vyvrátenie soloveckého prosebného listu). Spis vznikol v čase, keď cárske vojsko obliehalo Solovecký kláštor. Vyzval tu revoltujúcich mníchov prekonať svoju zatvrdenosť a zachrániť si svoje pozemky i život.⁷¹ Ide o ojedinelý prípad, keď sa katolícky teológ postavil na ochranu oficiálnej pravoslávnej cirkvi v čase, kedy sa v jej vnútri objavil rozkol. Rozdelenie ruskej cirkvi nebolo v Križanićovom záujme, ale naopak jednotná a reformovaná ruská cirkev sa mala stať partnerom v úsilí o cirkevné zjednotenie.⁷²

⁶⁶ PŘÍHODA, ref. 2, s. 30.

⁶⁷ *Tamže*, s. 53.

⁶⁸ *Tamže*, s. 34n.

⁶⁹ „...v roku 1677 sa dostavila prvá ruská delegácia do Pekingu...“ MACUREK, ref. 60, s. 248.

⁷⁰ PŘÍHODA, ref. 2, s. 30.

⁷¹ „...ved' mníchom soloveckého kláštora bolo strašné len pomyslieť na to, že podľa nových cirkevných kníh majú vyslovovať trojslabičné Iisus namiesto dovtedajšieho dvojslabičného Isus. Križanić nazval príčiny vtedajšieho rozkolu medzi pravoslávnyimi a staroobradnými v ruskej cirkvi priamo hlúpyimi a podotyka, že je nehodné robiť z takých malicherných príčin roztržku v cirkvi, aby sa pohoršovali...“ PERWOLF, ref. 10, s. 5.

⁷² PŘÍHODA, ref. 2, s. 30.

Niekedy v tomto období napísal Križanić dielo „*O preverstve beseda*“ (Rozprava o poverčivosti). V tomto diele bránil cirkevnú reformu patriarchu Nikona, odhaľoval omyly tobolských starovercov a vyvracal tvrdenie, že je heretik.⁷³

S podlomeným zdravím a bez nádeje na oslobodenie napísal v roku 1675 svoj duchovný závet, teologické dielo „*Smertnyj razrjat*“, v ktorom svoje „filozofické myšlienky“ odkazuje „*slávnemu ruskému národu, všetko Bohu na slávu a vám na prospech*“.⁷⁴ Rozoberal v ňom principiálne rozpory medzi východnou a západnou cirkvou. Dielo pozostávalo z 200 rukopisných listov.⁷⁵

Niekedy v rokoch 1667 – 1675 odoslal následníkovi trónu Fjodorovi Alexejevičovi⁷⁶ latinsky napísaný list „*Litterae pro liberatione*“ (List o oslobodení). Snažil sa v ňom presvedčiť budúceho cára, že jeho krajine hrozí nebezpečenstvo od úhlavných nepriateľov Slovanstva. „*Boh Rusku predurčil pokoj, bohatstvo a slávu vo väčšej miere ako doposiaľ. K tomu je nutné odstrániť hlavnú prekážku – Tatárov, Grékov a predovšetkým Nemcov.*“ Text končí otázkou – Kam kráča Rusko? (*Russia quo spectat?*).⁷⁷

Život po návrate z vyhnanstva (1676 – 1683)

30. januára 1676 zomrel cár Alexej I.⁷⁸ Jeho syn Fjodor II. hneď po nástupe na trón oslobodil Juraja Križanića z vyhnanstva. Ten 5. marca 1676 opustil Tobolsk, miesto svojho pätnásťročného vyhnanstva a vrátil sa do Moskvy. Po príchode prestal skrývať svoju pravú identitu a hovoril o sebe ako o Chorvátovi a katolíckom kňazovi. Podľa cárovho príkazu dostal miesto prekladateľa slovanského, gréckeho, latinského, talianskeho a nemeckého

⁷³ PŘÍHODA, ref. 2, s. 31.

⁷⁴ PERWOLF, ref. 10, s. 151.

⁷⁵ PŘÍHODA, ref. 2, s. 31.

⁷⁶ Fjodor II. Alexejevič, narodení v roku 1661, tretí Romanovec na ruskom tróne, vládol v rokoch 1676-1682. Viac pozri MACUREK, ref. 60, s. 230.

⁷⁷ „*Nijaký národ pod slnkom neznáša od cudzincov toľko klebiet, nadávok, hanebných škôd, ako národ ruský a poľský, vo svojom domove a pod svojim kráľom. Nepriatelja nielen vojnou, ale aj hocíjakým klamstvom ničia každé kráľovstvo, kde ľudia sú menej prezieravi a nedostatočne sa vystrihajú ich prepadnutiam. Lebo oni bojujú pod prápormi svojich kráľov, alebo v službe cudzím kráľom, alebo v mene obchodu prebehnú celý svet, po suchu i po mori, i v cudzích krajinách vydržujú svojich obchodných zástupcov, alebo bývajú radi u iných kráľov pod menom poslov, alebo prijímajú náboženstvo iných národov, aby tým dostali výsady iných národov a stali sa šľachticmi, patricijmi a konečne kniežatami. Keď teda majú Nemci toľko rozmanitých spôsobov a príčin, aby prišli do cudzích krajín a žili v nich, stalo sa, že v rozličných kráľovstvách nemeckí otroci sa veľmi rozmnožili a keď zistili, že ich je dosť v nejakom meste a naskytla sa im príležitosť, tak skoro mesto zhrabli pre seba... Niekedy i pod menom svätého vojska alebo križiakov, spočiatku ticho sa vkrádajú, potom však zradne a ukrutne cudzie zeme uchvacujú a starých obyvateľov vyhánajú, alebo zabijajú, alebo z rád šľachty vyvrhujú k vzdelávaniu polí. Tak urobili v Prusku a v Livonsku, a málo zostávalo, a boli by i celé Poľsko urobili nemeckým. Kam speje Rus – Russia quo spectet?*“ PERWOLF, ref. 10, s. 151n. Tento list (koncept Križanića) je uschovaný v Českom múzeu, kam ho daroval Bezsonov. Pozri tiež JAGIĆ, ref. 2, s. 169-174.

⁷⁸ Alexej I. Michajlovič, narodený v roku 1629, druhý ruský cár z dynastie Romanovcov, vládol v rokoch 1645-1676. Bližšie pozri MACUREK, ref. 60, s. 229.

jazyka v Posolskom príkaze. Križanićova materiálna situácia v čase jeho druhého pobytu v Moskve bola krajne zložitá. Z prameňov vyplýva, že nedostával pravidelný plat, ale len milodary.⁷⁹

Aj keď sa Križanićovi naskytna príležitosť pôsobiť priamo v hlavnom meste a byť blízko cárskeho dvora, jeho trpká skúsenosť ho priviedla k rozhodnutiu, čo najskôr opustiť Rusko. Novému cárovi pri príležitosti jeho korunovácie 18. júna 1676 poslal blahoprajný list s poďakovaním za oslobodenie. Ponúkol sa v ňom, že preloží Aristotelovu *Politiku* z lásky a vďačnosti k Rusku. Na záver cára požiadal, aby mu udelil úplnú slobodu a povolil mu odísť z krajiny.⁸⁰ V tom istom roku, 9. októbra Križanić podal cárovi pozoruhodný list s výpočtom všetkých služieb, ktoré vykonal pre Rusko za svojho pobytu.⁸¹

Po dlhom váhaní, 27. marca 1677 dal cár Fjodor Alexejevič súhlas na odchod Križanića z Ruska cez Smolensk. Ten sa však rozhodol odísť z Moskvy neskôr, a to nie cez Smolensk, ale cez Pskov s dánskym vyslancom Fridrichom von Gabelom, s ktorým sa spriatelil v Moskve.⁸² Ako člen jeho sprievodu Križanić definitívne opustil Moskvu 9. októbra 1677. Z nejasných príčin však úplne zmenil svoje pôvodné plány. Z pohraničného Pskova neodišiel do Dánska, ale do litovského Vilňusu, kde vstúpil do dominikánskeho rádu a prijal meno Augustín.⁸³

V poslednej etape Križanićovho života, v roku 1681 vzniklo dielo *Historia de Sibiria* (História Sibíri). Obsahovalo zemepisné a etnografické poznámky, ale aj rôzne spomienky na minulosť. Jednu časť tohto svojho spisu venoval Hildebrandovi Hornovi, bývalému Gabelovmu sekretárovi a druhú poľskému kráľovi Jánovi Sobieskému.⁸⁴

Križanić okrem toho zostavil dva spisy *Contra Graecorum errores* (Proti gréckym omylom) a *Contra Moschorum fabulas* (Proti výmyslom Moskovčanov), ani jeden sa však nezachoval. V dochovaných prameňoch nie je možné zistiť, kedy a akým jazykom boli písané. V liste z 22. júna 1681 ich apoštolský nuncius v Poľsku ocenil ako vhodné k tomu,

⁷⁹ PŘÍHODA, ref. 2, s. 31; KVAPIL, ref. 2, s. 547.

⁸⁰ PŘÍHODA, ref. 2, s. 31.

⁸¹ „Začal spisom z roku 1659 z Nežina, v ktorom nabádal Ukrajincov, aby sa pridali k Moskve a nie k Poľsku, pokračoval dielom o slovanskom pravopise a o Číne, zmienil sa o svojej Gramatike, o práci na vyvrátenie klamstiev namierených proti Rusku, a tiež o diele o historických prorocstvách. Uviedol, že je pripravený zhotoviť samohybné koleso a v krátkej dobe previesť krásnu komornú a vojenskú hudbu a ukázať k nej cestu iným učiteľom.“ Tamže, s. 31n.

⁸² „Z Gabelovho listu cárovi vyplýva, že Križanić s ním mal odísť do Dánska a odtiaľ mal byť poslaný do Viedne.“ Tamže, s. 32.

⁸³ Tamže, s. 32.

⁸⁴ Jan III. Sobieski, narodený v roku 1624, poľský kráľ v rokoch 1674 – 1696, bojovník proti Turkom, svojím vojskom významne prispel k záchrane Viedne v dobe tureckého obliehania v roku 1683, v roku 1686 uzavrel tzv. večný mier s Ruskom, ktorým bola ukončená séria vzájomných vojen.

aby priniesli výsledky riešenia sporu medzi schizmatikmi.⁸⁵ 10. marca 1682 napísal Križanič sekretárovi Kongregácie pre šírenie viery v Ríme,⁸⁶ že zostavil podrobnú správu *La relatione delle cose di Moscovia* o svojej prvej moskovskej misii a o svojom druhom svojvoľnom odchode do Ruska. Tiež tu uviedol, že má v „moskovskom a latinskom jazyku“ pripravené k tlači životné dielo, ktoré začal písať už za svojho rímskeho pobytu a dokončil v Rusku. Vyvracia v ňom útoky Kirillovej knihy proti katolíkom. Vytlačenie svojich spisov v Ríme chápal ako zavŕšenie svojho celoživotného diela. „*Neprajem si vrátiť sa znovu do Moskvy, lebo by som tam už nemohol priniesť iný plod než ten, ktorý som priniesol. Prajem si, ale s pomocou Božou dať korunu alebo šťastné zavŕšenie tomu slabému dielu, ktorým som sa zaoberal viac než štyridsať rokov, a na ktoré som utratil celý svoj prázdny a úbohý život.*“⁸⁷

Z Križaničovho listu Kongregácii pre šírenie viery z roku 1682 rovnako vyplýva, že čelil nepriazni svojich rádových predstavených. Podľa svojich vlastných slov vstúpil do dominikánskeho rádu, pretože mu bolo v dobe noviciátu zaručené, že bude môcť odcestovať do Ríma, kde bude informovať o svojej činnosti a svojich dojmoch z Ruska. Po zložení sľubu ho však jeho predstavený nepustil a navyiac od neho požadoval, aby odovzdal knihy s polemikami proti schizmatikom. Preto Križanič tajne poslal svoje spisy pápežskému nunciovi v Poľsku, kde boli dané k posúdeniu jezuitom, ktorí ich schválili. Nuncius sa v liste z 22. júna 1681 obrátil na provinciála dominikánskeho rádu s tým, aby bolo Križaničovi, čo najskôr povolené dostaviť sa k nemu, aby mohli hovoriť o opätovnej misii do Moskvy. Celá záležitosť sa posunula do Ríma. Kongregácia pre šírenie viery sa na zasadaní kardinálov 5. mája 1682 rozhodla vyžiadať súhlas s Križaničovým príchodom do Ríma priamo od generála dominikánskeho rádu.⁸⁸

Posledné okamihy Križaničovho života sa dajú len ťažko rekonštruovať. Bez oficiálneho zvolenia rádového predstaveného sa zrejme so svojimi spismi vydal do Ríma, kam už nedorazil. Presné okolnosti jeho smrti ostávajú nejasné. Podľa nájdeného zápisu zomrel v roku 1683, v čase tureckého obliehania Viedne, v radoch poľského vojska kráľa Jána Sobieskeho.⁸⁹

⁸⁵ PŘÍHODA, ref. 2, s. 32.

⁸⁶ *Tamže*, s. 32.

⁸⁷ PERWOLF, ref. 10, s. 152.

⁸⁸ „V liste zo 7. augusta nuncius znova naliehal, aby bol Križanič poslaný k nemu do Varšavy. Podľa vlastných slov zamýšľal Križaniča znova vyslať do Moskvy. Predstavený v Poľsku naďalej váhal s udelením súhlasu k odchodu.“ PŘÍHODA, ref. 2, s. 33.

⁸⁹ „...v náhodnej správe tvrdí, že Križanič stratil nádej v činnosť ruského cára v zmysle svojich myšlienok, obrátil sa k druhému viedajšiemu slovanskému bohatierovi, k poľskému kráľovi Jánovi Sobieskemu, podal mu svoje dielo a sprevádzal ho pred Viedeň. Tu ako kňaz poskytoval útechu raneným a umierajúcim vojakom.“ PERWOLF, ref. 10, s. 152. GOLUB, Ivan. *Služebni zapis o smrti Jurja Augustina Križaniča*. In *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križaniča (1683-1983)*: zbornik radova, II. dio: Povijesni radovi, uredio dr.

The Life And Work of Juraj Križanić

Juraj Križanić was a Roman Catholic priest and a scholar who became an early advocate of Pan-Slavism as well as the program of cultural and social reform in Russia that foreshadowed the reforms made by Peter I the Great, who ruled from 1682 to 1725. Križanić studied at various theological seminaries in Europe before going to Rome. He was trained to be a missionary converting the Orthodox Slavs to Roman Catholicism and has made a short expedition to Moscow to promote the unification of the two churches (1647). After he had returned from Russia, Križanić developed the idea of uniting all the Slav peoples in a single political entity centred in Moscow, a scheme that prompted his second trip to Moscow in 1659. Concealing his priestly profession, he offered his services to Tsar Alexis and was hired to undertake a study of Slavic grammar. But in January 1661, for unknown reasons, he was banished to Tobolsk in Siberia. He was provided with a substantial state stipend, however, and for the next 15 years he remained there, writing nine books on political, economic, religious, linguistic, and philosophical topics. Among them there are valuable philological works *Grammaticchno izkazanye ob ruskom yaziku* (“Grammatical Instruction on the Russian Language”), which advocates political unity among the Slavs through linguistic unity, and *Politika ili razgovor ob vladatelistvu* (“Politics; or, a Discourse on Government”), which criticizes the Muscovite government, outlines reforms based on education and on certain elements of Western culture, and advocates the union of all Slavs under the improved Russian state. After Tsar Fyodor III succeeded Alexis in 1676, Križanić was allowed to return to Moscow and went to Western Europe (March 1677). He died during the Turkish siege of Vienna while on a journey to Rome. His works, which remained in the possession of the Russian tsars, influenced the ruling circles of Russia and helped to prepare the widespread reforms, patterned on western European examples, that Peter I later introduced.

Keywords: Juraj Križanić (1617? – 1683), Pan-Slavism, Slavic unification, cultural and social reform in Russia

http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=historia_nova

TARABOVÁ, Mária. *Život a dielo Juraja Križanića*. In *Štúdie o minulosti Slovenska a sveta*. Historia nova I – 2010 – 2. Bratislava : Stimul, 2011, s. 73-86. [online] Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoI-2010-2.pdf>

Ljubo Boban. Zagreb, 1986. (Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, sv. 4.), s. 25-30.: „O smrti Juraja Križanića je známy iba jeden neoficiálny zápis. N. Witsen vo diele „Noord en Oost Tartarye“ počas svojej prvej cesty do Amsterdamu v roku 1692 píše, že „mních Križanić, ktorý bol medzi poľským vojskom počas obliehania Viedne nedávno zahynul“ (s. 72). (...) Existuje však ešte jeden zápis, čo mi veľkoryso oznámil Fabijan Madura, poľský Dominikánec, zostavovateľ vydania „Akty dominikánecov v Poľsku. To by mohol byť oficiálny zápis o smrti Križanića.“ Pozri tiež JAGIĆ, ref. 2, s. 177-190.